

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Österlövsta kyrka är högt belägen och vida synlig i det omgivande öppna landskapet. Söder om kyrkan ligger prästgården i utpräglad karolinsk stil med säteritak. Väster om kyrkan ligger den rödfärgade klockarbostaden som idag används som församlingshem. Kyrkogården inramas av en stenmur som på vissa ställen är anmärkningsvärt kraftig och dessutom accentuerad av de två stigluckorna. Kyrkan är stor och har en prägel av ståtlighet och fest som är ovanlig för landsbygdskyrkor. Kyrkomiljön är starkt präglad av förbindelserna med Lövsta bruk. Sydöst om den nuvarande kyrkan har stått en träkyrka som förlänger kontinuiteten som kyrkplats tillbaka till tidig medeltid.

2.2 Kyrkan

Österlövsta kyrka är en senmedeltida salkyrka som stod färdig år 1451. Den har sakristia i norr och vapenhus i söder. Sakristia och vapenhus är byggda några tiotal år efter att salkyrkan stod färdig. Kyrkan brändes 1719 när ryska trupper härjade den svenska östkusten. Kyrkan skadades svårt, bl a yttertak och korets valv rasade in. På 1720-talet påbörjades återuppbyggnaden som till stora delar bekostades av Charles de Geer på Lövsta bruk. Återuppbyggnaden förändrade kyrkans exteriör obetydligt men blev interiört desto mer genomgripande. Exteriört tillkom på 1730-talet de Geerska gravkoret på östra gaveln. Kyrkan har i övrigt behållit sin ursprungliga volym.

Österlövsta kyrka är utförd i tegel på en hög sockel av gråsten. Gråstenssockeln höjer sig upp till en nivå något över fönsterbänkarna. Tegelmurarna pryds av rikliga blinderingar. Längs fasaderna löper en vitkalkad list i höjd med fönstrens valvanfang och ovanför listen ett strömskift. Gavelpetsarna murades om 1644 och fick sina svängda barockkrön. Långhuset och koret har fortfarande sin ursprungliga volym. Sakristian och vapenhuset är byggda något senare än den övriga kyrkan, troligen på 1460-talet. Vapenhusets ytterdörr är av stående plank klädd med kopparplåt och av mycket hög ålder. Kyrkan har två ingångar, en genom vapenhuset och en ingång i västra gaveln med flersprångig nisch och dörr med fiskbenspanel. De Geerska gravkorets karaktär är väsenskiljd från den övriga tegelkyrkan med sina vitputsade väggar, grå hörnrusticeringar och tympanonfält över fönstren.

Taken är sedan länge täckta med kopparplåt. Senast lades de om 1988. Gavlarna på såväl långhus som sakristia och vapenhus är täckta med kopparplåt. I taknocken finns en kopparklädd skorsten. Skorstenen är idag ansluten till värmepannan i källaren under sakristian, via en separat rökkanal, men en äldre tvådelad skorstensmur finns kvar på vinden.

Vapenhuset har ett sentida tegelgolv. Kryssvalvet har välbevarade kalkmålningar med frodiga och expressiva scener, bl a ur djävulslegenderna. Mot långhuset finns en ekdörr skänkt till kyrkan 1941 av syföreningen. Långhuset är utsträckt och resligt på ett sätt som särskiljer kyrkan från de många mindre medeltida kyrkorna i Uppland. Golvet är i mittgång och kor belagt med tegel av högre ålder än i vapenhuset. I bänkkvarteren ligger mörklackade brädgolv. Långhusets och korets valv skadades svårt 1719 och murades delvis upp på nytt. Idag saknar långhusets stjärnvalv figurativ bemålning. Koret har kring valvribborna målningar som till största del tillkom vid en restaurering 1914 men gjordes enligt återfunna fragment av medeltida målningar. Kring korets igenmurade östfönster hittade man 1956 målningsfragment som konserverades. Kyrkorummets fasta inredning utgör en anmärkningsvärd helhet av högklassiga snickerier från 1720-talet. När kyrkan återuppbyggdes beställdes altaruppsats,

predikstol och orgelfront sannolikt från en stockholmsmästare. Altaruppsatsen föreställer Jesu dop, flankerad av skulpturer som symboliserar tron och hoppet. Predikstolens reliefer föreställer de fyra evangelisterna samt Jesus som världens härskare. Orgelfasaden är av samma mästare medan orgelverket byggdes av Johan Niclas Cahman. Verket byttes 1883 mot ett nytt levererat av Setterqvist och son. 1959 byggdes det åter om. Dopfunten med tak och draperimålning samt bänkinredningen och läktarbarriären är enklare i sitt utförande men efterliknar medvetet de övriga snickerierna. De var färdiga vid kyrkans återinvigning 1726 och är sannolikt tillverkade av samma lokala snickare som vid denna tid även gjorde arbeten på Lövsta bruk. Altaruppsats, predikstol och dopfunt återfick vid 1956 års restaurering i huvudsak sina ursprungliga färgsättningar. Den vitmålade rektangulära altarundeln liksom fönstren i kyrkorummet och sakristian tillkom 1956. Föntren är rundbågiga och har träspröjsade bågar målade i en varmt grågrön kulör. De är insatta i metallhållare som kan härstamma från 1720-talet. Fönsterbänkarna är putsade. Glasen är antikglas. På 1930-talet installerades ett vattenburet värmesystem med karaktäristiska genombrutna radiatorer av plåt.

Sakristian har ett kryssvalv med medeltida dekorativa kalkmålningar och mot öster en korsfästelsescen. Mot koret finns en järnplåtsbeslagen dörr som sannolikt är ursprunglig. Golvet är lagt med tegel. Mot öster finns ett altare av kalksten från 1956.

Från koret avskiljs de Geerska gravkoret av två smidesgrindar insatta i valvöppningar. Valven är igensatta men fortfarande markerade i murarna. Idag finns en sentida dörr i den södra öppningen. Gravkoret är ett högklassigt exempel på barockarkitektur. Arkitekten är okänd men uppenbart är det någon av de landets främsta vid denna tid, mycket tyder på att det kan vara Carl Hårleman. Koret är formerat kring Charles de Geers sarkofag i grön marmor. Rummet är kvadratisk och generöst upplyst genom fönster i tre riktningar. Fönstren är blyspröjsade och torde vara ursprungliga. Väggar och tak är vitputsade och rikt dekorerade. I väggarnas nischer var det troligen tänkt att det skulle stå skulpturer, som dock aldrig blivit färdigställda. Golvet är av svarta och vita marmorplattor lagda i schackmönster.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården är tydligt inramad genom sin kraftiga mur som i sydöstra hörnet är över 2 m hög. I söder och väster är muren till stora delar medeltida medan övriga sidor är senare. I muren finns två stigluckor från 1600-talet. Båda är vitputsade. Den södra har spåntak, den västra en skivtäckning av plåt. Den södra stigluckan har en portalomfattning av kalksten. Gavlarna är formade liknande kyrkans svängda gavlar och krönta med kors försedda med förgyllda kulor.

Samtliga gravar är grästäckta. De äldsta återfinns kring kyrkans östra gavel där man särskilt lägger märke till ett flertal järnkors från 1800-talet, både smidda och av gjutjärn.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln är ovanligt hög. Nedtill står den på en spånklädd kjol med avskurna hörn, uppåt följd av rödfärgade väggar med vita detaljer. De tolv svarttjärade ljudluckorna står på vitmålade svängda stilerade dockor med barockdrag. Taken är täckta med skivplåt. Det nedre takfallet är svängt och bär upp en rödfärgad lanternin med en skivtäckt lökformad kupol. Kupolen kröns av kors med fem förgyllda klot. Klockstapeln är sannolikt uppförd 1723. Storklockan är gjuten 1813, mellan- och lillklockan båda år 1722.

2.5 Bisättningshus

I kyrkogårdsmurens östra sida finns ett bisättningshus uppfört 1988. Huset har ytterväggar av tegel och tak av kopparplåt. Mot söder är grunden inklädd med granitplattor.

2.6 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Österlövsta kyrka är en ovanligt storslagen landskyrka vars karaktär domineras av två olika perioder. Kyrkans volymer är, med undantag för gravkoret, exteriört oförändrade vilket är ovanligt. Med sitt läge högt på en kulle bildar kyrkomiljön med kyrka, kyrkogård, mur och övriga byggnader en mycket imponerande helhet. Gravkoret kan tyckas vara arkitektoniskt dåligt anpassat till den övriga kyrkan. Samtidigt ger kontrasten det en karaktär av smycke som endast är löst tillfogat till kyrkans byggnadskropp. Kyrkan blev svårt skadad vid 1719 års brand. Den interiöra omgestaltning som gjordes i samband med återuppbyggnaden på 1720-talet har bevarats i stort sett oförändrad. Tillsammans med gravkoret är det ett exempel på högreståndsarkitektur av högsta klass klädd i medeltida tegelskrud och belägen på den norduppländska landsbygden. Som en viktig del av 1720-talets tillägg till kyrkomiljön finns även klockstapel och prästgården, båda omsorgsfullt och påkostat utformade.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna:

- * Kyrkan är exteriört ovanligt lite förändrad jämfört med sitt ursprungliga utseende. Endast gravkoret har tillkommit och gavlarnas avslutningar har omgestaltats. Kyrkan har högt arkitekturhistoriskt värde.
- * Kyrkobyggnaden har en prägel av ståt och storslagenhet såväl exteriört som interiört på ett sätt som är ovanligt för en landsbygdskyrka. Detta ger kyrkan höga upplevelsevärden. Att kyrkans utformning så starkt är knuten till en av sin tids inflytelserika personer gör också att det finns ett starkt personhistoriskt värde.
- * Interiörens fasta inventarier som i huvudsak är från 1720-talet är av mycket hög kvalitet både ur konstnärlig och hantverksmässig synpunkt.
- * Gravkoret är arkitektoniskt av högsta klass för sin tid vilket ger det mycket högt arkitekturhistoriskt värde. De bevarade blyspröjsade fönstren har även stort byggnadshistoriskt värde.
- * Klockstapel är ovanligt stor och påkostad och har fått en efterföljare i den snarlika Åkerby bruks klockstapel vilket ger den både lokalhistoriskt värde och upplevelsevärde.
- * Kyrkogårdsmur och stigluckor är mer kraftfulla och påkostade än vad som är vanligt för landsbygdskyrkor.
- * Kyrkogården har, särskilt kring kyrkans västra gavel en stor mängd gravar av hög ålder. Särskilt de smidda gravkorsen är ovanliga och gravarna har både dokument- och upplevelsevärden.

2.7 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Nisbeth, Åke. *Österlövsta kyrka. Upplands kyrkor 82*, tredje uppl. Uppsala 1984
Uppland, landskapets kyrkor, Forskningsprojektet sockenkyrkorna, Stockholm 2004.
Bonnier, Ann Catherine. *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250-1350*. Uppsala 1987

Inventeringsdatum: 14 september 2005

Inventerare: Magnus Henriksson

Ansvarig för kulturhistorisk karaktärisering och bedömning: Magnus Henriksson

Rapportsammanställning: Magnus Henriksson